

Paweł Ukielski*

Czeskie rozliczenia z komunizmem po 1989 roku. Rozwiązania prawne i instytucjonalne

Czech settlements with communism after 1989. Legal and institutional solutions

Abstract: The collapse of the communist regime in Czechoslovakia in 1989 required settlement with the past on many levels. This applies especially to settlements with communism. In the first years after change of the regime, many legal solutions were adopted to align accounts with the past, but in parallel the communist party was allowed to function. Only very few communist functionaries responsible for crimes were sentenced, however, many symbolic changes were carried out. It took more time to create the institutional framework - institutions dealing with the period 1948-1989 in Czech history. In recent years, the importance of this topic in Czech public life has increased again. The purpose of this article is to analyze legal, formal and institutional solutions and their functioning in the practice of the Czech Republic. The legal acts, institutions as well as the effects of their functioning and actions in the last 30 years have been examined.

Keywords: historical policy, Czech Republic, lustration, remembrance of communism

Streszczenie: Upadek reżimu komunistycznego w Czechosłowacji w 1989 r. wymagał ustosunkowania się do przeszłości na wielu poziomach. Dotyczy to zwłaszcza rozliczenia z komunizmem. W pierwszych latach po jego upadku przyjętych zostało wiele rozwiązań prawnych, mających na celu wyrównanie rachunków z przeszłością, jednocześnie pozwolono jednak na funkcjonowanie partii komunistycznej. Bardzo nieliczne były wyroki skazujące komunistycznych funkcjonariuszy odpowiedzialnych za zbrodnie, przeprowadzono natomiast wiele zmian symbolicznych. Nieco więcej czasu zajęło stworzenie ram instytucjonalnych – instytucji zajmujących się okresem 1948-1989 w czeskich dziejach. W ostatnich latach można zauważyć ponowny wzrost znaczenia tej tematyki w czeskim życiu publicznym. Celem niniejszego artykułu jest analiza rozwiązań prawnych, formalnych i instytucjonalnych oraz

* Paweł Ukielski – dr, Instytut Studiów Politycznych PAN, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8664-7718>, e-mail: ukielski@poczta.onet.pl.

ich funkcjonowania w praktyce Republiki Czeskiej. Badaniom poddane zostały akty prawne, instytucje oraz efekty ich obowiązywania i działania w ostatnich 30 latach.

Słowa kluczowe: polityka historyczna, Republika Czeska, lustracja, pamięć komunizmu

Wstęp

Upadek reżimu komunistycznego w Czechosłowacji w wyniku aksamitnej rewolucji w 1989 r., podobnie jak w innych krajach regionu, wymagał ustosunkowania się do przeszłości na wielu poziomach. W przypadku Czech prowadziło to do dodatkowych komplikacji, wynikających ze złożonych stosunków narodowych w federacji i tarć na linii Czesi – Słowacy, które ostatecznie doprowadziły do podziału państwa na dwie niezależne republiki z dniem 1 stycznia 1993 r.¹ Ponad 30 lat, jakie minęły od listopadowych wydarzeń u naszych południowych sąsiadów, jest – jak się wydaje – wystarczającą perspektywą, by przyrzeć się stosunkowi Czechów do własnej przeszłości.

Władze Republiki Czeskiej nie prowadzą i nie prowadziły przez te lata żadnej kompleksowej i zdefiniowanej polityki historycznej – pojęcie to (ani pokrewne, jak np. „polityka pamięci”²) nie pojawia się w żadnym oficjalnym dokumencie rządu czy prezydenta, w żadnym urzędzie centralnym nie istnieje komórka poświęcona działalności w tej sferze³. Jednocześnie na przestrzeni ostatnich 30 lat odnotować

- 1 Według Andrzeja Paczkowskiego spór o stosunek do przeszłości był jednym z powodów podziału państwa: „Lustracja była jednym z przedmiotów konfliktu między politykami słowackimi, w większości nieprzychylnymi lustracji, a czeskimi, wśród których przeważali jej zwolennicy. Kontrowersja ta w pewnym stopniu przyczyniła się do «aksamitnego rozvodu»”, A. Paczkowski, *Fenomen lustracji*, [w:] *Rozliczanie totalitarnej przeszłości: karanie i upamiętnianie zbrodni*, red. A. Paczkowski i in., Warszawa 2018, s. 196.
- 2 Michal Kopeček w studium poświęconym tej tematyce wprowadza pewne rozróżnienie. Politykę historyczną (*politika dějin, politics of history, Geschtspolitik*) rozumie jako dążenie do instytucjonalizacji i prawnego lub politycznego uporządkowania stosunku całego społeczeństwa do przeszłości, w większości tej bezpośrednio minionej, co prowadzi go do konkluzji, że w warunkach środkowoeuropejskich po 1989 r. jest ona w dużym stopniu ekwiwalentem nieformalnego określenia „polityka rozliczenia z (komunistyczną) przeszłością”. Z kolei określenie „polityka pamięci” (*politika paměti, politics of memory, Erinnerungspolitik*) jest elementem tego, co nazywamy polityką tożsamości, i określa raczej dążenie do podkreślenia i przeforsowania w wyniku procesu politycznego konkretnej formy pamięci zbiorowej (np. pamięć więźniów politycznych lub reformatatorów okresu Praskiej Wiosny z 1968 r.), M. Kopeček, *Úvod*, [w:] *Rozdělení minulosti. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, red. A. Gjuríčová i in., Praha 2011, s. 10.
- 3 Pojęcie „polityka historyczna” (oraz określenia pokrewne) budzą w przestrzeni publicznej kontrowersje i gorące spory. Nie wnikając w tym miejscu w ich naturę, należy jedynie wspomnieć,

można wiele działań władz różnego szczebla, a także licznych innych instytucji publicznych, które bez wątpienia należą do tej sfery.

Dotyczy to zwłaszcza rozliczenia z komunizmem. Niedawna, totalitarna przeszłość wymagała od państwa czechosłowackiego, a następnie czeskiego, ustosunkowania się do niedemokratycznego i niesuwerennego okresu w dziejach. Podobnie jak w innych państwach regionu, powodowało to liczne problemy na różnych poziomach – formalnym, społecznym, a nawet (a być może przede wszystkim) – etycznym. Jednocześnie kłopoty dotyczą również kwestii podstawowych, takich jak ustalenie stanu faktycznego czy przeprowadzenie postępowania dowodowego.

Celem badawczym niniejszego artykułu jest analiza rozwiązań prawnych, formalnych i instytucjonalnych przyjętych w Republice Czeskiej, procesu ich zmian w czasie oraz funkcjonowania w praktyce. Ma on odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu przyjęte rozwiązania są skuteczne i przekładają się na rzeczywistość społeczną. Badaniom poddane zostały akty prawne, instytucje oraz efekty odpowiednio ich obowiązywania i działania w ostatnich 30 latach. W pracy wykorzystano analizę instytucjonalno-prawną z elementami analizy systemowej oraz metod porównawczej i historycznej. Poza spektrum zainteresowań niniejszego artykułu pozostają przemiany symboliczne, pamięć zbiorowa oraz kultura i popkultura. Prawodawstwo i instytucje ustanowione w celu rozliczenia z reżimem komunistycznym, zbadania jego funkcjonowania, rehabilitacji ofiar, ukarania sprawców i zadośćuczynienia powstałym szkodom funkcjonują na tyle długo i na tyle mocno wpisały się w system społeczno-polityczny i prawny Czech, że próba oceny ich efektywności wydaje się w pełni uzasadniona.

1. Prawodawstwo

Formalnoprawne przemiany ustroju w Czechosłowacji od samego początku obejmowały prawne rozliczenia z przeszłością. Według Françoise Meyer, „Czesi, obok Niemców, w Europie Środkowej zaszli

że w ostatnich latach część badaczy definiuje ją jako odrębne pole badawcze, usytuowane między politologią a historią. Zob. R. Chwedoruk, *Polityka historyczna*, Warszawa 2018, s. 187.

najdalej w procesie legislacyjnego rozliczania się z przeszłością⁴. Francuska badaczka podkreśla, że czeskie prawodawstwo obejmuje liczne ustawy mające na celu rehabilitację ofiar, zadośćuczynienie za krzywdy moralne i materialne, oczyszczenie administracji państwowej, ściganie, badanie i osądzenie zbrodni komunizmu oraz otwarcie archiwów tajnej policji politycznej (StB). Jednocześnie, jak zauważa, podobnie jak wszystkie pozostałe kraje, które odrzuciły komunizm, Czechosłowacja przyjęła zasadę prawnej kontynuacji państwa⁵.

Już 29 listopada 1989 r. Zgromadzenie Federalne, wciąż zdominowane przez komunistów, zniósło kierowniczą rolę partii komunistycznej i państwową ideologię w postaci marksizmu-leninizmu⁶. Na tym samym posiedzeniu do życia powołana została „Komisja ds. 17 listopada”, mająca wyjaśnić rolę StB w wydarzeniach w czasie manifestacji⁷. Dzięki jej badaniom działania bezpieki stały się jednym z głównych tematów w życiu publicznym kraju. Formalne rozwiązanie komisji nastąpiło 1 lutego 1990 r., co jednak nie rozwiązywało całej masy zagadnień związanych z pracą w jej strukturach i tajną współpracą z nimi.

Lustrację w Czechosłowacji rozpoczęto stosunkowo szybko, tam zresztą zrodziło się określenie procesu weryfikacji z wykorzystywaniem dokumentów tajnej policji. Pojęcie to zostało użyte po raz pierwszy przez ministra spraw wewnętrznych Richarda Sachera w marcu 1990 r. w trakcie wystąpienia o możliwej obecności tajnych współpracowników StB wśród kandydatów w zbliżających się pierwszych wolnych wyborach do parlamentu w czerwcu 1990 r.⁸ Przed nimi przyjęto uchwałę określającą zasady lustracji kandydatów na parlamentarzystów: archiwum MSW mogło wydawać zaświadczenia lustracyjne władzom partii, ale jedynie za zgodą poszczególnych kandydatów. Z prawa tego skorzystały wszystkie ugrupowania startujące w wyborach oprócz komunistów. Efekt tych działań trudno ocenić, jednak można przyjąć, że w wielu przypadkach były skuteczne zarówno jako element odstraszący dla byłych współpracowników bezpieki, jak

4 F. Meyer, *Češi a jejich komunismus. Pamět a politická identita*, Praha 2009, s. 53.

5 Ibidem.

6 *Stenogram z 16. posiedzenia Zgromadzenia Federalnego ČSSR*, <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/so16008.htm> [22.03.2020].

7 Zob. V. Bartuška, *Polojasno. Pátrání po vinících 17. listopadu 1989*, Praha 1990.

8 A. Paczkowski, *Fenomen lustracji...*, s. 188-189.

również jako narzędzie umożliwiające kierownictwom partii dokonanie korekt na listach wyborczych⁹.

Wybory 1990 r. wiążą się z poważnym skandalem lustracyjnym związanym z przewodniczącym ČSL, Josefem Bartončíkiem, który mimo ujawnienia agenturalnych związków i obietnicy wycofania się z wyborów wystartował w nich i zdobył mandat¹⁰. Afera w rzeczywistości zakończyła jego karierę polityczną – we wrześniu 1990 r. utracił stanowisko przewodniczącego partii, a dwa lata później z niej wystąpił.

4 października 1991 r. Zgromadzenie Federalne przyjęło ustawy lustracyjno-dekomunizacyjne, które 3 dni później podpisał prezydent Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej, Václav Havel. Objęły one trzy kategorie osób: funkcjonariuszy i współpracowników StB; osoby, które studiowały w wyższej szkole KGB w Moskwie i podobnych placówkach sowieckich; oraz działacze partyjnych od szczebla komitetu powiatowego wzwyż. „Pozytywnie zweryfikowani” w myśl tych ustaw nie mogą ubiegać się o zatrudnienie na stanowiskach kierowniczych w administracji państwowej, armii, kontrwywiadzie, policji, kancelariach prezydenta, rządu, parlamentu, Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego, prezydium Akademii Nauk, mediach publicznych oraz organizacjach, przedsiębiorstwach i spółkach, w których państwo ma większościowe udziały¹¹. Początkowo ustawa ta miała obowiązywać do końca 1996 r., jednak w 2000 r. w wyniku dwukrotnych nowelizacji jej działanie rozciągnięto na czas nieokreślony¹².

Ustawa ta nie obejmowała zagadnienia publikacji listy współpracowników, co spowodowało, że pierwsze próby jej upublicznienia były nielegalne. Listę nazwisk opublikował w 1992 r. w dwutygodniku

9 P. Bukalska, *Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich*, „Raport OSW”, Warszawa 2005, s. 7.

10 Ibidem.

11 *Zákon č. 451/1991 Sb. kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky*, <http://www.psp.cz/docs/laws/fs/451.html> [04.04.2020].

12 W tym miejscu warto zauważyć, że kwestie lustracyjne, czy szerzej – związane ze stosunkiem do komunizmu, znacząco różniły Republikę Czeską i Słowację, co było jednym z elementów sporu czesko-słowackiego w latach 1989-1992. Dla Czechów było to zagadnienie ważne, jedno z podstawowych dla polityki, obok reform transformacyjnych, podczas gdy dla Słowaków było znacznie mniej istotne, przesłonięte dodatkowo kwestią relacji między oboma narodami w ramach federacji. Po podziale władze słowackie nie kontynuowały procesu lustracyjnego, zaś sama ustawa zgodnie z pierwotnym zapisem utraciła moc z końcem 1996 r. Zob. *Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich*, „Raport OSW”, Warszawa, marzec 2009, s. 7-8.

„Rudé kravo” były opozycjonista Petr Cibulka¹³. Rejestr, znany od tej pory jako „lista Cibulki”, obejmował 220 tys. nazwisk i wywołał liczne spory oraz procesy, gdyż obejmował również kategorie osób, które mogły nie mieć świadomości zarejestrowania przez bezpiekę („zaufani” i „kandydaci”).

Prawna możliwość publikacji wykazu współpracowników StB pojawiła się dopiero w 2002 r., kiedy ustawodawcy nakazali publiczne udostępnienie pełnego spisu. Zgodnie z tym zapisem czeskie MSW opublikowało w 2003 r. w Internecie oraz wydawnictwie książkowym zestaw 75 tys. nazwisk (w porównaniu z „listą Cibulki” okrojony o kategorie „zaufanych” i „kandydatów” oraz obywateli Słowacji)¹⁴.

Jeszcze zanim uchwalono ustawę lustracyjną, Zgromadzenie Federalne zajęło się kwestiami rehabilitacji więźniów politycznych i restytucji mienia. 23 kwietnia 1990 r. przyjęta została ustawa o rehabilitacji sądowej. Dotyczyła ona dziesiątek tysięcy więźniów przetrzymywanych po 1948 r. z powodów politycznych i przywracała im pełny status obywatelski oraz przewidywała możliwość wypłaty odszkodowań¹⁵. Dopiero jednak w 2011 r. czeski parlament przyjął ustawę o uczestnikach antykomunistycznego ruchu oporu, przewidującą m.in. odszkodowania oraz status weterana dla uczestników zbrojnego ruchu oporu¹⁶.

10 października 1990 r. przyjęta została ustawa o łagodzeniu skutków niektórych krzywd majątkowych, tzw. ustawa restytucyjna. Jej celem było naprawienie bezprawia związanego z pozbawieniem prawa własności, którego dopuścił się komunistyczny reżim po 1948 r.¹⁷ Oznaczało to, że prawo nie dotyczy kwestii związanych z majątkiem w czasie II wojny światowej oraz pozbawienia majątku Niemców i Węgrów na podstawie tzw. dekretów Beneša. Odrębne przepisy regulowały restytucję majątku leśnego i rolnego, historycznego majątku gmin

13 P. Žáček, *Boje o minulost. Deset let vyrovnávání se s komunistickou minulostí – pokus o předběžnou bilanci*, Praha 2000, s. 56.

14 P. Bukalska, *Problem lustracji w Europie Środkowej...*, s. 5-6.

15 *Zákon č. 119/1990 Sb. o soudní rehabilitaci*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-119> [05.04.2020].

16 *Zákon č. 262/2011 Sb. o účastnících odboje a odporu proti komunismu*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-262> [10.04.2020].

17 *Zákon č. 40/1990 Sb. o zmírnění následků některých majetkových křivd*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-403> [05.04.2020].

(przywrócenie upaństwowionego majątku samorządów lokalnych) oraz majątku odebranego więźniom politycznym¹⁸.

Największe emocje społeczne w Czechach w tym kontekście budziła restytucja znacjonalizowanego majątku kościelnego, głównie należącego do Kościoła katolickiego. Zagadnienie to regulowały odrębne przepisy – w lipcu 1990 r. przyjęta została ustawa o regulacji niektórych stosunków majątkowych zakonów i kongregacji oraz arcybiskupstwa ołomunieckiego, rok później znowelizowana. Ustawa ta bezpośrednio wymieniała majątek, który został zwrócony odpowiednim instytucjom i podmiotom kościelnym¹⁹. Nie zamknęło to kwestii rozliczenia państwa z Kościołem, która w publicznej debacie wiązała się z postulatem rozdziału Kościoła i państwa. Najwięcej kontrowersji budziła sprawa katedry św. Wita, którą wielu Czechów traktuje jako pamiątkę narodową i nie wyobrażało sobie jej pełnej restytucji przez Kościół. Po niemal 20 latach sporów wypracowany został kompromis, w myśl którego katedrą wspólnie zarządzać mają archidiecezja praska i administracja Zamku Praskiego²⁰.

Całościowe rozwiązanie zagadnienia restytucji dóbr kościelnych przyniosła ustawa z 2013 r. Zgodnie z jej zapisami kościoły otrzymały zwrot ponad połowy majątku przejętego przez państwo komunistyczne, za pozostałą część otrzymają finansowe zadośćuczynienie wypłacane w 30 rocznych ratach. Kwota, którą państwo czeskie wypłaci 17 wymienionym w ustawie kościołom, wynosi około 59 mld koron (tj. niemal 10 mld złotych), z tego 47 mld otrzyma Kościół katolicki²¹.

Przedstawiona powyżej krótka analiza przyjętych przez czeskie prawodawstwo rozwiązań ukazuje, że należy się zgodzić z Meyer w kwestii zaawansowania Republiki Czeskiej w ustawowe rozliczenia z komunizmem. Praktycznie wszystkie aspekty tego zagadnienia zostały uwzględnione (choć czasem stało się to po wielu latach) przez czeski system prawny.

18 K. Zeman, *Analýza privatizace a restitucí v ČR*, Praha 2017, s. 239-240.

19 *Zákon č. 298/1990 Sb. o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-298> [05.04.2020].

20 M. Vetešková, *Spor o katedrálu svatého Víta končí, stát a církev se dohodly*, irozhlas.cz, 24.05.2010, https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/spor-o-katedralu-svateho-vita-konci-stat-a-cirkev-se-dohodly_201005242100_imanour [05.04.2020].

21 *Zákon č. 428/2012 Sb. o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-428> [05.04.2020].

2. Instytucje

Wcielanie w życie prawnych rozwiązań dających możliwości rozliczenia z komunistyczną przeszłością wymagało powołania do życia odpowiednich instytucji odpowiedzialnych za tę sferę funkcjonowania państwa. W październiku 1992 r. w biurze prokuratora generalnego powstało Centrum Koordynacyjne do spraw Badania Przemocy wobec Narodu Czeskiego w okresie od 8 maja 1945 do 31 grudnia 1989 (Koordinační centrum pro vyšetřování násilí proti českému narodu v době od 8. května 1945 do 31. prosince 1989), później przemianowane na Ośrodek Dokumentacji Bezprawia Reżimu Komunistycznego (Středisko dokumentace protiprávnosti komunistického režimu) i przeniesione do ministerstwa sprawiedliwości. W tym samym czasie w ministerstwie spraw wewnętrznych zaczął działać Urząd do spraw Dokumentacji i Badania Działalności StB (Úřad pro dokumentaci a vyšetřování činnosti StB, ÚDV). W 1994 r. obie instytucje zostały połączone i od 1 stycznia 1995 r. działalność rozpoczął Urząd do spraw Dokumentacji i Badania Zbrodni Komunizmu (Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, ÚDV) pod kierownictwem byłego dysydenta, sygnatariusza „Karty 77”, Václava Bendy²².

ÚDV został jednostką w strukturze Policji Republiki Czeskiej i przejął kompetencje obu dotychczasowych instytucji: wykrywanie i ściganie czynów przestępczych popełnionych w latach 1948-1989, które nie były ścigane z powodów politycznych, badanie struktury i działalności organów represji, dokumentowanie bezprawia komunistycznego z okresu między 25 lutego 1948 a 29 grudnia 1989, m.in. poprzez publikacje oraz współpracę z mediami i instytucjami badawczymi²³.

Do końca lutego 2015 r. Urząd wszczął 121 śledztw w sprawach karnych wobec 219 osób. Do prokuratury skierowano 119 wniosków o ściganie 141 podejrzanych, na ich bazie powstało 89 pozwów przeciwko 118 osobom. Na ich podstawie skazano 47 osób – najwyższy wyrok to 6 lat bezwarunkowego więzienia, najniższy – rok więzienia

22 F. Meyer, *Češi a jejich komunismus...*, s. 70. Także: P. Gregor, *The legal aspects of coming to terms with the crimes of the communist regime in Czechoslovakia*, [w:] *Crimes of the communist regimes. International conference. An assessment by historians and legal experts* (Prague, 24-26 February 2010), proceedings, Prague 2011, s. 285.

23 Ł. Kamiński, *Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 8-9 (31-32), s. 108.

w zawieszeniu na 18 miesięcy²⁴. Większość stanowią wyroki w zawieszeniu. Na stronach internetowych ÚDV ostatni opublikowany wyrok pochodzi z września 2015 r.²⁵

W 2005 r. grupa 19 senatorów złożyła projekt ustawy o Instytucie Pamięci Narodu (Ústav paměti národa). Ostatecznie parlament, przy głosach sprzeciwu ze strony komunistów i bojkocie socjaldemokracji, przegłosował powołanie do życia tej instytucji pod nazwą Instytut Badań Reżimów Totalitarnych (Ústav pro studium totalitních režimů, ÚSTR) i 1 sierpnia 2007 r. zaczął on swoją działalność. Na jego czele stoi siedmioosobowa Rada, która wybiera dyrektora. Pierwszym szefem nowej instytucji został jej inicjator i założyciel Pavel Žáček. Kompetencje instytucji obejmują oba reżimy totalitarne: niemiecką okupację z lat 1938-1945 oraz władzę komunistów 1948-1989²⁶.

Powołanie Instytutu budziło, podobnie jak w innych krajach, wiele kontrowersji. Projekt krytykowała lewica zarówno ta o komunistycznych korzeniach, jak i socjaldemokracja niewywodząca się z dawnego reżimu. Pod koniec 2007 r. grupa posłów wywodząca się z obu tych ugrupowań skierowała do Trybunału Konstytucyjnego wniosek o likwidację Instytutu jako instytucji upolityczniającej debatę historyczną i ograniczającej wolność badań. Dodatkowym argumentem miała być nazwa, która według autora wniosku, Zdeňka Jičínského, nie uwzględnia okoliczności, że reżim komunistyczny nie w każdym okresie był totalitarny. Trybunał nie podzielił zastrzeżeń lewicy i odrzucił wniosek, jednak szef socjaldemokratów Jiří Paroubek zapowiedział dalsze próby jego likwidacji, jeśli nie drogą wyroku sądowego, to polityczną decyzją po wygranych wyborach²⁷.

Działalność Instytutu w kolejnych latach komplikowały turbulencje natury politycznej i personalnej. Od 2008 r. pracami ÚSTR kierowało sześciu dyrektorów, zmiany odbywały się burzliwie, w atmosferze oskarżeń o prowadzenie czystek politycznych. Szczególnie gorąco wokół Instytutu zrobiło się po dymisji dyrektora Daniela Hermana

24 *Přehled případů vyšetřovaných ÚDV*, Policie České republiky, <https://web.archive.org/web/20160305011615/http://www.policie.cz/clanek/prcehled-pripadu-vysetrovany-udv.aspx> [05.04.2020].

25 *Rozsudky*, Policie České republiky, <https://www.policie.cz/rozsudky.aspx> [05.04.2020].

26 *O nás*, Ústav pro studium totalitních režimů, <https://www.ustrcr.cz/o-nas/> [22.03.2020].

27 *Šéf ČSSD chce zrušit ústav stůj co stůj*, „Lidové noviny”, 17.03.2008, https://www.lidovky.cz/noviny/sef-cssd-chce-zrusit-ustav-stuj-co-stuj.A080317_000005_In_noviny_sko [11.09.2020].

w 2013 r., po której ustąpili wszyscy członkowie Rady Naukowej Instytutu²⁸. Wywołało to szeroką dyskusję publiczną, w której z jednej strony padały zarzuty o złe prowadzenie instytucji (w tym chaotyczną digitalizację archiwów), zaś zmiany przedstawiano jako przekształcenie Instytutu w standardową instytucję naukową, a więc faktyczne odpolitycznienie ÚSTR. Z drugiej strony zaś padały oskarżenia o polityczne motywacje stojące za dymisją Hermana oraz dążenie do przejęcia dostępu do archiwaliów bezpieki. Głos w tej sprawie zabrał m.in. premier Bohuslav Sobotka, który zdecydowanie odrzucił zarzuty o upolitycznienie instytucji²⁹. Zawirowania te spowodowały, że ÚSTR najpierw został zawieszony w prawach członka, a następnie opuścił Platformę Europejskiej Pamięci i Sumienia (Platform of European Memory and Conscience, PEMC). Stało się tak mimo tego, że ÚSTR był jednym z założycieli tej organizacji³⁰.

PEMC jest międzynarodową organizacją pozarządową działającą na prawie czeskim z siedzibą w Pradze. Jej głównym celem jest rozliczenie zbrodni komunistycznych i podnoszenie świadomości społecznej o zbrodniczej naturze reżimów totalitarnych³¹. Powołana do życia w październiku 2011 r. na szczycie premierów państw wyszeheradzkich, na koniec 2019 r. zrzeszała 62 instytucje z 20 państw. Jednym z podstawowych projektów, który realizuje długofalowo, jest

28 L. Výborná i in., *Vědecká rada ÚSTR se po odchodech rozpadla. Výpověď dostal i náměstek Stehlik*, irozhlaz.cz, 15.04.2013, https://www.irozhlaz.cz/zpravy-domov/vedecka-rada-ustr-se-po-odchodech-rozpadla-vypoved-dostal-i-namestek-stehlik_201304151522_vkourimsky [05.04.2020].

29 K. Perknerová, *Na protest proti odvolání šéfa ÚSTR rezignuje část vědecké rady*, denik.cz, 11.04.2013, https://www.denik.cz/z_domova/na-protest-proti-odvolani-sefa-ustr-rezignuje-cast-vedecke-rady-20130411.html [27.05.2020].

30 Konflikt między Platformą a Instytutem spowodowany był odmową udzielenia przez ÚSTR informacji, czy nie został naruszony kodeks, stanowiący integralną część statutu tej organizacji, a stwierdzający, że członkowie nie mogą świadomie zatrudniać na płatnych lub niepłatnych stanowiskach funkcjonariuszy lub współpracowników sił represji reżimów totalitarnych lub byłych funkcjonariuszy, którzy zajmowali płatne stanowiska polityczne w totalitarnych strukturach politycznych, zob. strona internetowa Platformy Europejskiej Pamięci i Sumienia: <https://www.memoryandconscience.eu/would-you-like-to-join-us/> [04.04.2020]. Ultimatum zostało przyjęte na dorocznym spotkaniu członków Platformy w 2013 r. wobec zmian w kierownictwie Instytutu oraz znanej komunistycznej przeszłości niektórych nowych członków Rady ÚSTR. Po zawieszeniu w prawach członka Instytut zdecydował się zrezygnować z członkostwa w PEMC. W sprawie zaangażował się premier Czech Bohuslav Sobotka, który niedługo po odejściu ÚSTR z Platformy spotkał się z jej kierownictwem, jednak nie doprowadziło to do zmiany sytuacji.

31 Strona internetowa Platformy Europejskiej Pamięci i Sumienia: <http://www.memoryandconscience.eu/> [22.03.2020].

doprowadzenie do powstania międzynarodowego trybunału mającego osądzić komunistycznych zbrodniarzy. W tym celu Platforma rozpoznała projekt „Justice 2.0”. W jego ramach badane są sprawy związane z morderstwami na „żelaznej kurtynie” oraz akcja antytyrecka w Bułgarii w latach 80. XX wieku³².

Powołanie do życia PEMC oraz jej postulat stworzenia międzynarodowego trybunału sądzącego zbrodnie komunizmu można uznać za wyraz frustracji, że system prawny w Republice Czeskiej nie działa wystarczająco efektywnie, by rozliczyć je na gruncie narodowym. Skromne liczby prezentowane przez ÚDV oraz jego malejąca aktywność bez wątpienia dają asumpt do niezadowolenia z realnych efektów jego działalności.

3. Skazani

Jak zostało to już wyżej zaznaczone, mimo licznych aktów prawnych mających na celu potępienie komunizmu i jego zbrodni tylko nieliczni funkcjonariusze systemu stanęli przed sądem. Najwyżej postawionym skazanym przedstawicielem reżimu był Miroslav Štěpán, członek KC KPCz i sekretarz Komitetu Miejskiego w Pradze w czasie aksamitnej rewolucji. Został aresztowany już 22 grudnia 1989 r., a następnie skazany na 4 lata więzienia za nadużycie władzy. Wyrok obniżono do dwóch i pół roku. Ostatecznie Štěpán opuścił więzienie za dobre sprawowanie w 1991 r.

Innymi wysokimi przedstawicielami reżimu komunistycznego, którzy zostali skazani na kary bezwzględnego więzienia, byli: minister spraw wewnętrznych František Kincl, jego zastępca Alojz Lorenc oraz wysoki funkcjonariusz StB Karel Vykypěl. Zostali oskarżeni o niezgodną z prawem „izolację zapobiegawczą”, tj. ograniczenie osobistej wolności około 300 wybranych przeciwników reżimu. W 1993 r. otrzymali od sądu wojskowego w Taborze kilkuletnie wyroki, które zostały

³² Początkiem projektu była konferencja pod auspicjami byłych przewodniczących Parlamentu Europejskiego, Jerzego Buzka i Hansa-Gerta Pötteringa, oraz 14 eurodeputowanych. Zob. *Proceedings of the International Conference "Legal Settlement of Communist Crimes"*, Prague 2014.

w przypadku Kincla i Vykypěla wykonane. Alojz Lorenc jako obywatel nowo powstałej niepodległej Słowacji uniknął kary³³.

Od grudnia 1989 r. wydarzenia wokół inwazji wojsk sowieckich oraz 3 innych państw Układu Warszawskiego w 1968 r. i stłumienia Praskiej Wiosny badane były przez komisję rządową pod kierownictwem historyka Vojtěcha Mencla³⁴. Jej działania nie były jednak nakierowane na ściganie za zbrodnie, lecz poszukiwanie i opracowanie dokumentów. Dopiero w 2003 r. na 6 lat więzienia skazany został Karel Hoffmann, który jako szef Centralnego Zarządu Łączności wstrzymał nadawanie Czechosłowackiego Radio, by nie mogło informować o stanowisku ówczesnego KC KPCz sprzeciwiającego się okupacji kraju³⁵. Hoffmann w więzieniu spędził jedynie niespełna miesiąc (ze względu na zły stan zdrowia), jednak jego skarga do Strasburga została przez Europejski Trybunał Praw Człowieka odrzucona³⁶. Hoffmann jest jedynym czeskim funkcjonariuszem komunistycznym prawomocnie skazanym za rolę w stłumieniu Praskiej Wiosny.

W 2008 r. głośnym echem w Czechach odbił się proces odpowiedzialnej za zbrodnie sądowe prokurator Ludmily Brožovej-Polednové. W czasach stalinowskich była odpowiedzialna za liczne procesy polityczne, oskarżała m.in. Miladę Horákovą, bohaterkę jednego z najgłośniejszych postępowań zakończonych karą śmierci. Brožová-Polednová została skazana na 6 lat więzienia³⁷. Przypadek ten pozostaje jednak odosobniony, a wielu stalinowskich sędziów i prokuratorów uniknęło jakiegokolwiek odpowiedzialności za swoją działalność. Sama Brožová-Polednová w 2010 r. została zwolniona z więzienia w wyniku prezydenckiego aktu łaski, a swojej winy nigdy nie uznała³⁸.

33 L. Boháč, *Vlastizrádci věrní zákonům a jiné případy*, „Listy”, 1/2006, <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=061&clanek=010607> [02.04.2020].

34 F. Meyer, *Češi a jejich komunismus...*, s. 77, przyp. 38.

35 J. Kubeczka, *Karel Hoffmann odsouzen na 6 let vězení*, „Český rozhlas”, 14.10.2003, <https://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/karel-hoffmann-odsouzen-na-6-let-vezeni> [02.04.2020].

36 V. Drchal, *Štrasburk: Trest pro Hoffmanna za srpen 68 je spravedlivý*, „Lidové noviny”, 18.12.2009, https://www.lidovky.cz/domov/strasburk-trest-pro-hoffmanna-za-srpen-68-je-spravedlivy.A091217_213912_in_domov_tai [02.04.2020].

37 *Bývalá prokurátorka dostala za smrt Milady Horákové šest let vězení*, „Novinky.cz”, 09.09.2008, <https://www.novinky.cz/krimi/clanek/video-byvala-prokurátorka-dostala-za-smrt-milady-horakove-sest-let-vezeni-40206976> [02.04.2020].

38 J. Paclík, *Propuštěná Brožová-Polednová: Být Horákovou, nepřiznala bych se*, idnes.cz, 23.12.2010, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/propustena-brozova-polednova-byt-horakovou-nepri-znala-bych-se.A101223_1503935_domaci_bar [02.04.2020].

We wrześniu 2017 r. w ramach realizacji projektu „Justice 2.0” Platforma Europejskiej Pamięci i Sumienia złożyła doniesienie karne przeciw ostatnim żyjącym członkom prezydium KC KSČM, Milošowi Jakešowi, Lubomírowi Štrougalowi i Peterowi Colotce oraz innym odpowiedzialnym za morderstwa na granicach³⁹. Na jego podstawie w listopadzie 2019 r. ÚDV wszczął postępowanie karne przeciwko Milošowi Jakešowi (zmarł w lipcu 2020 r.), Lubomírovi Štrougalowi i byłemu ministrowi spraw wewnętrznych Vratislavowi Vajnarowi, Peter Colotka zmarł natomiast w kwietniu 2019 r. Zarzuty dotyczą lat 1976-1989 (od wejścia w życie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, gwarantującego każdemu człowiekowi swobodne opuszczanie każdego kraju) i obejmują nadużycie władzy i odpowiedzialność za śmierć dziewięciu osób zastrzelonych przez straż graniczną lub zagryzionych przez służbowe psy strażników. Według dokumentów, członkowie najwyższych władz komunistycznych mieli wiedzę na temat zabijania osób próbujących nielegalnie przedostać się przez granicę i akceptowali to. Wcześniej sprawą zainteresował się polski i niemiecki wymiar sprawiedliwości (w zakresie zbrodni popełnionych na obywatelach tych państw)⁴⁰.

Nieliczne przypadki skazanych funkcjonariuszy reżimu potwierdzają tezę, że ściganie zbrodni z okresu komunizmu nie jest priorytetem dla czeskiego wymiaru sprawiedliwości. Jak już napisano wyżej, powołany w tym celu ÚDV jest mało aktywny, zaś jego osiągnięcia trudno porównać choćby z (również krytykowanym za niedostateczne efekty prac) pionem prokuratorskim IPN.

4. Lustracyjne przypadki w praktyce

● Czeskie rozliczenia z komunistyczną przeszłością wiążą się z wieloma szeroko dyskutowanymi i kontrowersyjnymi przypadkami

39 Platform files criminal complaint against last surviving Czechoslovak politburo members Jakeš, Štrougal, Colotka and further persons for killing on the borders, Platform of European Memory and Conscience, 21.09.2017, <https://www.memoryandconscience.eu/2017/09/21/platform-files-criminal-complaint-against-last-surviving-czechoslovak-politburo-members-jakes-strougal-colotka-and-further-persons-for-killing-on-the-borders-during-communism/> [27.03.2020].

40 Policie stihá Jakeše a Štrougala kvůli střílení na hranicích, „Česká tisková kancelář”, 26.11.2019, <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/policie-stiha-jakese-a-strougala-kvuli-strileni-na-hranicich/1825323> [27.03.2020].

indywidualnymi. Do takich należy m.in. sprawa Jana Kavana, emigranta z okresu Praskiej Wiosny, szefa MSZ w rządzie Miloša Zemana (1998-2002) i przewodniczącego Zgromadzenia Ogólnego ONZ (2002-2003).

Kavan był zwolennikiem ustawy lustracyjnej, jednak na początku lat 90. w prasie pojawiły się informacje, że donosił na kolegów rezydentowi wywiadu Czechosłowacji w Londynie. Posądzony zapewniał, że nie wiedział o agenturalnej działalności pracownika ambasady, zaś w teczce nie znalazł się żaden dokument z jego podpisem. W 1996 r. sąd oczyścił go z zarzutów. W opinii publicznej wciąż pozostaje on postacią tajemniczą – nie do końca wiadomo, czy był jedynie naiwnym plotkarzem, czy świadomym donosicielem⁴¹.

Wiele emocji wzbudziła informacja, że tajnym informatorem StB był również znany piosenkarz Jaromír Nohavica. Teczka dotycząca jego współpracy została pod koniec 1989 r. zniszczona, jednak nazwisko barda znalazło się na „liście Cibulki”. W 2006 r. archiwiści znaleźli zapis jego rozmowy z funkcjonariuszem tajnej policji, w której jest on traktowany jako „źródło” i relacjonuje przebieg swojego wyjazdu do Wiednia, w tym spotkania z Karem Krylem i Pavlem Kohoutem. Sam Nohavica przyznał się do współpracy, podkreślił wszakże, że swoimi informacjami nikomu nie zaszkodził⁴². Informacje o przeszłości nie zrujnowały dalszej kariery Nohavicy (w tym dużej popularności w Polsce), pojawiły się jednak bardzo nieprzychylnie reakcje, jak piosenka Jaroslava Hutki *Donosiciel z Cieszyna (Udavač z Těšína)*⁴³.

W kolejnych latach głośno było o sprawach dwóch ministrów rządu narodowego porozumienia z czasów aksamitnej rewolucji: szefów MON Miroslava Vacka i MSW Richarda Sachera. Wiosną 2007 r. okazało się, że obaj współpracowali z komunistycznym kontrwywiadem, a dokumenty dotyczące tej działalności niemal cudem uniknęły likwidacji. O ile w przypadku Vacka, komunisty i generała w armii ludowej, informacja ta nie była wielkim zaskoczeniem, o tyle współpraca Sachera, jednego ze współautorów samego pojęcia i pierwszych prób miesz-

41 P. Bukalska, *Problem lustracji w Europie Środkowej...*, s. 9-10.

42 J. Spurný, *Tajemství Jaromíra Nohavici*, „Respekt”, 28.05.2006, <https://www.respekt.cz/tydenik/2006/22/tajemstvi-jaromira-nohavici> [02.04.2020].

43 T. Bartůňková, *Něco si StB vymyslela, reaguje Nohavica*, „Tyden”, 18.11.2007, https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/neco-si-stb-vymyslela-reaguje-nohavica_31224.html [02.04.2020].

czących się w zakresie „dzikiej lustracji” z marca i kwietnia 1990 r., wzbudziła sensację⁴⁴. Sacher jako minister spraw wewnętrznych miał dostęp do archiwów, stąd zwłaszcza jego rola przy kompromitacji partyjnego kolegi, Bartončika, od początku budziła kontrowersje.

Najgłośniejszy skandal związany z upublicznianiem informacji z archiwów StB dotyczył wybitnego czeskiego pisarza, Milana Kundery. 13 października 2008 r. w tygodniku „Respekt” ukazał się obszerny materiał, w którym pracownik ÚSTR, Adam Hradilek, oskarżył Kunderę o donos, w wyniku którego w 1950 r. młody pilot, Miroslav Dvořáček, został skazany na 22 lata ciężkiego obozu, z których ponad 13 odsiedział⁴⁵. Sam Kundera zdecydowanie odrzucił oskarżenia i zażądał przeprosin, a jego obrońcy podkreślali znikomą liczbę dokumentów, na których oparte zostało oskarżenie, i krytykowali sposób jego upublicznienia. „Respekt” odmówił zamieszczenia sprostowania, utrzymując, że sam zainteresowany nie wyjaśnił swojego udziału w denuncjacji, a dokumenty jednoznacznie potwierdzają jego rolę⁴⁶.

Jeden z najpoważniejszych i najbardziej spektakularnych przypadków ukazujących problem z lustracją w Czechach dotyczy premiera Andreja Babiša, czeskiego biznesmena, oligarchy i polityka słowackiego pochodzenia. Badania archiwów zgromadzonych w słowackim Instytucie Pamięci Narodu (Ústav pamäti národa, ÚPN) ujawniły, że współpracował z StB, na co Babiš zareagował pozwem sądowym przeciw Instytutowi. W czerwcu 2014 r. sąd w Bratysławie przyznał mu rację, uznając, że jego nazwisko zostało umieszczone w dokumentach tajnej policji bez podstaw prawnych. Instytut odwołał się od wyroku i ostatecznie w październiku 2017 r. Trybunał Konstytucyjny uznał, że byli oficerowie StB są *a priori* niewiarygodni w zeznaniach na temat tajnych współpracowników. Spowodowało to powrót sprawy na wokandę sądu okręgowego w Bratysławie, gdzie pozew Babiša ostatecznie został oddalony⁴⁷.

44 V. Drchal, *Dva ministři agenty StB*, „Lidové noviny”, 30.05.2007, <https://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20070530/281556581400523> [02.04.2020].

45 A. Hradilek, P. Třešňák, *Milan Kundera's denunciation*, „Respekt”, 13.10.2008, <https://www.respekt.cz/respekt-in-english/milan-kundera-s-denunciation> [05.04.2020].

46 Latem 2020 r. debata wokół pisarza w Republice Czeskiej znów ożyła po wydaniu jego pierwszej czeskiej biografii. Zob. J. Novák, *Kundera: Český život a doba*, Praha 2020.

47 *Court rejects Babiš's lawsuit against his StB registration*, „Prague Daily Monitor”, 14.02.2018, <http://praguemonitor.com/2018/02/14/slovak-court-rejects-babi%C5%A1s-lawsuit-against-his-stb-regi->

Zagadnienie przeszłości Babiša wpływa na życie publiczne w obu krajach, ponieważ dokumenty dotyczące jego współpracy z StB znajdują się w słowackich archiwach. Sprawa ta odzwierciedla problemy z lustracją i komunistyczną przeszłością obu państw. Co więcej, Babiš jest symbolem niejasnych związków między polityką i biznesem – od 2014 r. obecny na szczytach władzy jako wicepremier i premier, jednocześnie miliarder, właściciel olbrzymiego holdingu Agrofert, złożonego z licznych firm, w tym koncernu medialnego (wydawcy dwóch ogólnokrajowych dzienników: „Lidových novin” i „Mladej fronty Dnes”)⁴⁸. Zarówno problemy lustracyjne, jak i oskarżenia o defraudację funduszy europejskich⁴⁹ nie wpłynęły na polityczną pozycję Babiša i odwołanie go z funkcji premiera.

Stosunek Czechów do lustracji od lat pozostaje dość ambiwalentny⁵⁰, choć z czasem znacząco spadł odsetek osób negatywnie postrzegających jej wpływ na demokrację w kraju. W 1991 r. 42% badanych uważało, że ustawa lustracyjna ma pozytywny wpływ na czeską demokrację, a 38% twierdziło, że negatywny. O ile procent osób opowiadających się za pozytywnym wpływem w 2014 r. się utrzymał (41%), o tyle uważających, że wpływ ten był negatywny, było jedynie 20%. Jednocześnie zmniejszał się odsetek respondentów uważających, że ustawa powinna dalej obowiązywać (z 34% w 2009 r. do 25% pięć lat później)⁵¹.

5. Komuniści na czeskiej scenie politycznej

Specyfiką czeskiej sceny politycznej w porównaniu z pozostałymi krajami regionu jest obecność niezreformowanej partii, która przymiotnik „komunistyczna” zachowała w nazwie. Jak zauważa Michal

stration [02.04.2020].

48 Zob. T. Pergler, *Babiš. Příběh oligarchy*, Praha 2014.

49 J. Shotter, *Czech prosecutor reopens Andrej Babiš fraud probe*, „Financial Times”, 04.12.2019, <https://www.ft.com/content/ffe1cfd0-16a3-11ea-9ee4-11f260415385> [02.04.2020].

50 Jest to zjawisko charakterystyczne dla całościowego stosunku społeczeństwa czeskiego do komunistycznej przeszłości i przemian po 1989 r., choć ze zdecydowaną przewagą zwolenników zmiany. Przykładowo, stosunek respondentów, którzy uważali w 2014 r., że po listopadzie 1989 r. sytuacja jest lepsza niż przedtem, wyniósł 38% do 18% (jednakże pięć lat wcześniej wynosił on 45% do 14%), zaś osób uważających, że zmiana się opłacała było 63%, podczas gdy sądzących przeciwnie – 29%, D. Kunštat i in., *25 let české demokracie očima veřejnosti*, Praha 2014, s. 83 i 93.

51 *Postoje veřejnosti k lustracím – říjen 2014*, CVVM, s. 2-3, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_formzcontent/documents/cz/a1806/f9/p0141111.pdf [09.09.2020].

Kopeček, dzieje się tak w przypadku kraju, który „ze swoją dwukrotnie przedłużaną ustawą lustracyjną, rehabilitacjami i restytucjami, Urzędem Dokumentacji i Badania Zbrodni Kommunizmu czy szeregiem rozwiązań związanych z dostępem do materiałów archiwalnych z okresu komunistycznego” bywa uważany za przykład godny naśladowania. Podważa to jednak „paradoks legalnej egzystencji podmiotu politycznego o korzeniach w totalitarnej partii państwowej”⁵².

23 stycznia 1990 r. została przyjęta ustawa o partiach politycznych, która pozwoliła KPCz płynnie przejść do nowej rzeczywistości politycznej wobec zapisu paragrafu 9: „za partie polityczne już istniejące uważa się Czechosłowacką Partię Ludową, Czechosłowacką Partię Socjalistyczną, Partię Demokratyczną, Komunistyczną Partię Czechosłowacji i Partię Wolności”⁵³. W ten sposób wszystkie partie z systemu politycznego CSRS uznano za pełnoprawnych uczestników nowej sceny politycznej, a nowa ustawa w żaden sposób nie ograniczała działalności komunistów⁵⁴.

W nowych warunkach drogi czeskich i słowackich komunistów bardzo szybko rozeszły się nie tylko formalnie, ale również pod względem kierunku prowadzenia dalszej działalności. 31 marca 1990 r. powstała konfederacja dwóch podmiotów, Komunistycznej Partii Słowacji (Komunistická strana Slovenska, KSS) oraz Komunistycznej Partii Czech i Moraw (Komunistická strana Čech a Moravy, KSČM). W przeciwieństwie do słowackich postkomunistów, KSČM nie poddała się żadnym procesom modernizacyjnym i reformatorskim. Kolejni przywódcy partii utrzymywali konserwatywny kurs, czego symbolem jest list wysłany po śmierci Kim Dzong-Ila. KSČM wyraziła uznanie dla pełnej poświęcenia pracy północnokoreańskiego dyktatora na rzecz dobrobytu narodu i zjednoczenia Półwyspu Koreańskiego⁵⁵.

52 M. Kopeček, *Hledání paměti národa. Politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu*, „Dějiny – Teorie – Kritika” 2007, nr 1, s. 8-9.

53 *Zákon o politických stranách*, Sb. 15/1990, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-15> [02.04.2020].

54 Jak zauważa Jiří Suk, mogło to wynikać z umowy politycznej, w myśl której zgoda na uznanie partii komunistycznej za legalną część demokratycznego systemu politycznego była „zapłatą” za szybki i bezproblemowy wybór Václava Havla na prezydenta, J. Suk, *Politické hry s „nedokončenou revolucí”: Účtování s komunizmem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989-1992)*, [w:] *Rozdělení minulost...*, s. 19-21.

55 *Vážili jsme si práce Kim Čong-ila, kondolovala KSČM do Koreje*, „Parlamentní listy”, 23.12.2011, <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Vazili-jsme-si-prace-Kim-Cong-ila-kondolovala-KSCM-do-Koreje-217959> [04.04.2020].

W kolejnych latach czescy komuniści uzyskiwali dwucyfrowe wyniki wyborcze, jednak mieli bardzo ograniczony wpływ na rzeczywistość polityczną. KSČM była poddana faktycznej izolacji przez pozostałe ugrupowania na czeskiej scenie politycznej. Jedynie od czasu do czasu uzyskiwała wpływ na wydarzenia polityczne – jak w przypadku wyboru Václava Klauza na prezydenta w 2003 r. czy zgody na powołanie mniejszościowego rządu Andreja Babiša w 2017 r. i wspieranie go w kolejnych latach. W zamian otrzymywali stanowiska parlamentarne.

Dynamika wyników wyborczych (w 2017 r. po raz pierwszy komuniści uzyskali poparcie poniżej 10%), podobnie jak kurczenie się partii oraz jej „starzenie się” powodują, że partia komunistyczna staje się coraz słabsza. Rocznie KSČM traci 6-7% członków, nie zyskując nawet 1% (jak wyliczono – codziennie z partii ubywa 16 osób), zaś przeciętny ich wiek przekroczył 70 lat (ponad 2/3 członków stanowią emeryci). Nic dziwnego zatem, że partia, która jeszcze w 1992 r. zrzeszała 350 tys. osób, po 25 latach liczyła ich zaledwie 37 tys.⁵⁶

Podsumowanie

W pierwszych latach po upadku komunizmu w Czechosłowacji przyjęto wiele rozwiązań prawnych, mających na celu wyrównanie rachunków z przeszłością, ale jednocześnie pozwolono na funkcjonowanie partii komunistycznej. Sądowa praktyka karania za przestępstwa komunistyczne jest jednak znacznie łagodniejsza od ustawodawstwa. Bardzo nieliczne były wyroki skazujące komunistycznych funkcjonariuszy odpowiedzialnych za zbrodnie, zwłaszcza niewielu skazano na bezwzględne wyroki więzienia. Z drugiej strony stosunkowo szybko wprowadzono ramy prawne lustracji w dość szerokim tego słowa znaczeniu, obejmującym również element dekomunizacyjny. Nieco więcej czasu zajęło stworzenie ram instytucjonalnych – instytucji zajmujących się okresem 1948-1989 w czeskich dziejach, zwłaszcza ÚSTR, który od powstania w 2007 r. do dziś jest przedmiotem licznych debat i sporów, również politycznych. Nie pozwala to czeskiemu Instytutowi

56 B. Janáková, *Levici trápí úbytek členů. KSČM ztratila tisíce, naopak „táhne” SPD*, idnes.cz, 25.02.2018, https://zpravy.idnes.cz/politika-politicke-strany-snemovna-clenove-pirati-spd-kscm-cssd-ano-1gu-/domaci.aspx?c=A180212_171920_domaci_bja [04.04.2020].

zdobyć silnej pozycji wśród instytucji w kraju, pozycji porównywalnej choćby z polskim IPN czy tzw. Urzędem Gaucka w Niemczech. Powyższe czynniki potwierdzają tezę, że w Republice Czeskiej na polu rozliczania z komunistyczną przeszłością znacznie więcej zrobiono w warstwie formalno-prawnej niż praktycznej.

W tym miejscu należy wspomnieć, że komunistyczna przeszłość była silnie obecna w kulturze i popkulturze, pojawiło się również zjawisko „ostalgiej”⁵⁷ – tęsknoty za minionym okresem. Jednocześnie przeprowadzono wiele zmian symbolicznych, uporządkowano też kwestię świąt narodowych i dni pamięci. W ostatnich latach przebudowano ekspozycję Muzeum Narodowego i zapadła decyzja o powołaniu do życia Muzeum Pamięci XX Wieku. Wątki te wykraczają poza sferę zainteresowania niniejszego artykułu, niemniej stanowią ważny aspekt wielopoziomowego rozliczania społeczeństwa z przeszłością i zasługują na oddzielne badania.

W ostatnich latach można zauważyć ponowny wzrost znaczenia tej tematyki w czeskim życiu publicznym – zarówno w postaci zwiększonego zainteresowania społecznego tą sferą życia, jak i w formie rosyjsko-czeskiego konfliktu w sferze pamięci, którego zapalnikiem była decyzja władz lokalnych w Pradze o usunięciu pomnika marszałka Koniewa⁵⁸. Jeśli nawet do pewnego stopnia prawdziwe są potoczne obserwacje, że Czesi znacznie mniej niż Polacy są „zanurzeni w przeszłości” i spory historyczne nie budzą u nich tak wielkich emocji jak nad Wisłą, to po 1989 r. odbyło się wiele gorących debat dotyczących przeszłości, a 30 lat po upadku komunizmu można mówić raczej o renesansie zainteresowania historią i tożsamością. Nie przypadkiem Michał Kopeček stwierdził, że w Republice Czeskiej „wielopoziomowy stosunek do przeszłości” jest kluczem do zrozumienia polistopadowej polityki i politycznych tożsamości⁵⁹. Mimo licznych przetasowań na

57 Zob. np. M. Franc, *Ostalgie v Čechách*, [w:] *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, red. A. Gjuríčová, M. Kopeček, Praha – Litomyšl 2008, s. 193-216.

58 K. Dębiec, *Kryzys w stosunkach Czech z Chinami i Rosją*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-10-02/kryzys-w-stosunkach-czech-z-chinami-i-rosja> [10.04.2020]; A. Tatarenko, *Demontaż pomnika marszałka Koniewa w Pradze: kryzys w relacjach czesko-rosyjskich*, „Komentarze IES” 166 (69/2020), <https://ies.lublin.pl/komentarze/demontaz-pomnika-marszalka-koniewa-w-pradze-kryzys-w-relacjach-czesko-rosyjskich-166-69-2020> [02.06.2020].

59 M. Kopeček, *Úvod...*, s. 12.

czeskiej scenie politycznej w ostatniej dekadzie zdanie to pozostaje prawdziwe do dziś.

Bibliografia

- Bartůňková T., *Něco si StB vymyslela, reaguje Nohavica*, „Týden”, 18.11.2007, https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/neco-si-stb-vymyslela-reaguje-nohavica_31224.html [02.04.2020].
- Bartuška V., *Polojasno. Pátrání po vinících 17. listopadu 1989*, Praha 1990.
- Boháč L., *Vlastizrádci věrní zákonům a jiné případy*, „Listy” 2006, nr 1, <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=061&clanek=010607> [02.04.2020].
- Bukalska P., *Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich*, „Raport OSW”, Warszawa 2005.
- Bývalá prokurátorka dostala za smrt Milady Horákové šest let vězení*, „Novinky.cz”, 09.09.2008, <https://www.novinky.cz/krimi/clanek/video-byvala-prokurátorka-dostala-za-smrt-milady-horakove-sest-let-vezeni-40206976> [02.04.2020].
- Chwedoruk R., *Polityka historyczna*, Warszawa 2018.
- Court rejects Babiš's lawsuit against his StB registration*, „Prague Daily Monitor”, 14.02.2018, <http://praguemonitor.com/2018/02/14/slovak-court-rejects-babi%C5%A1s-lawsuit-against-his-stb-registration> [02.04.2020].
- Crimes of the communist regimes. International conference. An assessment by historians and legal experts (Prague, 24-26 February 2010), proceedings*, Prague 2011.
- Dębiec K., *Kryzys w stosunkach Czech z Chinami i Rosją*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2019-10-02/kryzys-w-stosunkach-czech-z-chinami-i-rosja> [04.04.2020].
- Drchal V., *Dva ministři agenty StB*, „Lidové noviny”, 30.05.2007.
- Drchal V., *Štrasburk: Trest pro Hoffmanna za srpen 68 je spravedlivý*, „Lidové noviny”, 18.12.2009, https://www.lidovky.cz/domov/strasburk-trest-pro-hoffmanna-za-srpen-68-je-spravedlivy.A091217_213912_ln_domov_tai [02.04.2020].
- Gjuričová A. i in., *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha 2011, <https://doi.org/10.5817/cepsr.2012.1.70>.
- Hradilek A., Třešňák P., *Milan Kundera's denunciation*, „Respekt”, 13.10.2008, <https://www.respekt.cz/respekt-in-english/milan-kundera-s-denunciation> [05.04.2020].
- Janáková B., *Levici trápí úbytek členů. KSČM ztratila tisíce, naopak „táhne“ SPD*, idnes.cz, 25.02.2018, https://zpravy.idnes.cz/politika-politicke-strany-snemovna-clenove-pirati-spd-kscm-cssd-ano-1gu-/domaci.aspx?c=A180212_171920_domaci_bja [04.04.2020].
- Kamiński Ł., *Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2003, nr 8-9 (31-32), s. 108-109.

- Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, red. A. Gjuričová, M. Kopeček, Praha – Litomyšl 2008.
- Kopeček M., *Hledání paměti národa. Politika dějin, nostalgie a české dějepisectví komunismu*, „Dějiny – Teorie – Kritika” 2007, nr 1, s. 7-26.
- Kubeczka J., *Karel Hoffmann odsouzen na 6 let vězení*, „Český rozhlas”, 14.10.2003, <https://www.radio.cz/cz/rubrika/udalosti/karel-hoffmann-odsouzen-na-6-let-vezeni> [02.04.2020].
- Kunštat D. i in., *25 let české demokracie očima veřejnosti*, Praha 2014.
- Meyer F., *Češi a jejich komunismus. Pamět a politická identita*, Praha 2009.
- Novák J., *Kundera: Český život a doba*, Praha 2020.
- Paclík J., *Propuštěná Brožová-Polednová: Být Horákovou, nepřiznala bych se*, idnes.cz, 23.12.2010, https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/propustena-brozova-polednova-byt-horakovou-nepřiznala-bych-se.A101223_1503935_domaci_bar [02.04.2020].
- Paczkowski A. i in., *Rozliczanie totalitarnej przeszłości: karanie i upamiętnianie zbrodni*, Warszawa 2018.
- Pergler T., *Babiš. Příběh oligarchy*, Praha 2014.
- Perknerová K., *Na protest proti odvolání šéfa ÚSTR rezignuje část vědecké rady*, denik.cz, 11.04.2013, https://www.denik.cz/z_domova/na-protest-proti-odvolani-sefa-ustr-rezignuje-cast-vedecke-rady-20130411.html [02.04.2020].
- Platforma Europejskiej Pamięci i Sumienia, <http://www.memoryandconscience.eu/> [22.03.2020].
- Postoje veřejnosti k lustracím – říjen 2014*, CVVM, s. 2-3, https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a1806/f9/po141111.pdf [02.04.2020].
- Proceedings of the International Conference “Legal Settlement of Communist Crimes”*, Prague 2014.
- Přehled případů vyšetřovaných ÚDV*, Policie České republiky, <https://web.archive.org/web/20160305011615/http://www.policie.cz/clanek/prchled-pripadu-vysetrovany-udv.aspx> [05.04.2020].
- Shotter J., *Czech prosecutor reopens Andrej Babis fraud probe*, „Financial Times”, 04.12.2019, <https://www.ft.com/content/ffe1cfd0-16a3-11ea-9ee4-11f260415385> [02.04.2020].
- Spurný J., *Tajemství Jaromíra Nohavici*, „Respekt”, 28.05.2006, <https://www.respekt.cz/tydenik/2006/22/tajemstvi-jaromira-nohavici> [02.04.2020].
- Stenogram z 16. posiedzenia Zgromadzenia Federalnego CSRS*, <https://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/016schuz/so16008.htm> [22.03.2020].
- Tatarenko A., *Demontaž pomníka marszałka Koniewa w Pradze: kryzys w relacjach czesko-rosyjskich*, „Komentarze IES” 166 (69/2020), <https://ies.lublin.pl/komentarze/demontaz-pomnika-marszalka-koniewa-w-pradze-kryzys-w-relacjach-czesko-rosyjskich-166-69-2020> [02.06.2020].
- Vázili jsme si práce Kim Čong-ila, kondolovala KSČM do Koreje*, „Parlamentní listy”, 23.12.2011, <http://www.parlamentnilisty.cz/zpravy/Vazili-jsme-si-prace-Kim-Cong-ila-kondolovala-KSCM-do-Koreje-217959> [04.04.2020].

- Vetešková M., *Spor o katedrálu svatého Víta končí, stát a církev se dohodly*, irozhlas.cz, 24.05.2010, https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/spor-o-katedralu-svateho-vita-konci-stat-a-cirkev-se-dohodly_201005242100_imanour [05.04.2020].
- Výborná L. i in., *Vědecká rada ÚSTR se po odchodech rozpadla. Výpověď dostal i náměstek Stehlik*, irozhlas.cz, 15.04.2013, https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/vedecka-rada-ustr-se-po-odchodech-rozpadla-vypoved-dostal-i-namestek-stehlik_201304151522_vkourimsky [05.04.2020].
- Zákon č. 15/1990 Sb. o politických stranách*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-15> [02.04.2020].
- Zákon č. 40/1990 Sb. o zmírnění následků některých majetkových křivd*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-403> [05.04.2020].
- Zákon č. 119/1990 Sb. o soudní rehabilitaci*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-119> [05.04.2020].
- Zákon č. 262/2011 Sb. o účastnících odboje a odporu proti komunismu*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2011-262> [10.04.2020].
- Zákon č. 298/1990 Sb. o úpravě některých majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a arcibiskupství olomouckého*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1990-298> [05.04.2020].
- Zákon č. 428/2012 Sb. o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a o změně některých zákonů*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-428> [05.04.2020].
- Zákon č. 451/1991 Sb. kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České republiky a Slovenské republiky*, <http://www.psp.cz/docs/laws/fs/451.html> [04.04.2020], <https://doi.org/10.5817/cz.muni.m210-5805-2012-99>.
- Zeman K., *Analýza privatizace a restitucí v ČR*, Praha 2017.
- Žáček P., *Boje o minulost. Deset let vyrovnávání se s komunistickou minulostí – pokus o předběžnou bilanci*, Praha 2000.